

Vlada na tankem ledu: o zasebnem in javnem

V različnih časih je bilo povsem različno razumevanje tega, kaj je in kaj ni produktivno, ter kaj ustvarja blaginjo.

Z odprtjem dileme med zasebnim in javnim v zdravstvu je nova vlada že stopila na teren, ki je znal pokopati njene predhodnice. Kaj je, če damo na stran ideologije in lepe želje, v resnici najboljše ali vsaj edino realistično? Kako morajo vlade zares ravnati in čemu v javnem mnenju se morajo znati upreti?

Minister za zdravje je dejal, da ne more kar tako posegati v zdravstveni sistem, ki smo ga gradili dvajset let. Ampak zadnjih dvajset let smo slovenski zdravstveni sistem samo rušili, tako da zdaj že vsem na očeh dobesedno razpada. Rušili smo ga tako, kakor smo rušili tudi vse druge javne sisteme in državne politike. Ne prav dolgo po tem, ko smo si svojo državo izborili, je že obveljalo tisto neoliberalno, da je ne potrebujemo. V kapitalizmu menda rast in razvoj in blaginjo poganja samo vse zasebno in tržno.

Kakšen razvoj in kakšno blaginjo daje zasebno in tržno v liberalnem (in *nota bene*, demokratičnem) sistemu, ki ni prestreljen z zadostnim obsegom javnih služb in politik, nam kažeta ZDA in Velika Britanija, ki sta v neoliberalizmu že petdeset let. Slovenija je na tej poti šele zadnjih dvajset let – in je na njej očitno še naprej nadvse uspešna učenka. Kar je za nekoga graditev zdravstvenega sistema z odpiranjem prostorov zasebne pobude in zasebnih dobičkov, je za nas vse druge rušenje tistega, kar šele naredi koherentno delujoč sistem.

Izvori produktivnosti in blaginje

V tem prispevku ne pišemo o pravičnosti in podobnem. Pridružili se bomo iskanju odgovorov na vprašanje, kaj daje kapitalizmu njegovo visoko produktivnost in njegovo nesporno zmogljivost ustvarjanja blaginje. Na tem področju ni nič črno-belo.

Te zmogljivosti kapitalizma zagotovo ne daje kakšna vsedoločujoča moč individualnega in zasebnega, saj te v zelo kompleksnih družbah našega časa pač ne more biti. Liberalni kapitalizem je bil vedno in povsod, kjer je deloval normalno, nadgrajen z veliko močjo od zasebnih interesov dovolj razločene politike in države. V preteklosti, kakor v sedanjosti, preprosto ni situacije, v kateri kapitalistične družbe, ki so to zanemarile, ne bi tako ali drugače propadle oziroma, v sedanjosti, propadale. Vendar se ni godilo nič bolje družbam, ki so stavile samo na veliko moč države.

Najpomembnejše, kar moramo upoštevati, je, da so bili vzroki velike produktivne učinkovitosti tega sistema v različnih časih različni. V različnih časih kapitalizma so njegovo produktivno moč določali popolnoma različni načini organizacije družbe. V različnih časih je bilo povsem različno razumevanje tega, kaj je in kaj ni produktivno, kaj ustvarja blaginjo in kaj sploh je blaginja.

Produktivnost kapitalizma

Temeljno ogrodje te raznolikosti lahko še najbolj prikažemo na zgledu iz časa, v katerem se je evropski fevdalizem šele preobražal v kapitalizem. Vse do pred nekaj stoletji je bilo ljudem popolnoma jasno – ker je bilo tudi resnično –, da jim za življenje potrebne snovi zagotavlja narava. Kruh in meso, plug in orožje, lanena in volnena oblačila so bili zelo malo oddaljeni od svoje vhodne naravne snovi. Povsem logično je bilo, da količina dobrin, dostopnih ljudem, ne more biti večja od tiste, ki jo v začetku požanjejo in izkopljejo in potem še malo predelajo v postopkih skoraj brez sprememb skozi stoletja in tisočletja. Bogate družbe so tiste, ki so obdarjene z naravnimi bogastvi.

V okolju prodirajočega racionalizma in napredujočih manufakturnih tehnik je v francoskem poznem fevdalizmu nastala svojevrstna ekonomska znanost. Fiziokrati so sprejeli razsvetljenski koncept izvirne moči človeškega dela, a so ga razumeli tako, da je zares produktivno samo delo v dejavnostih, ki obirajo plodove narave, medtem ko lahko obrti in tovarne te reči le preoblikujejo. Zato je bilo nepojmljivo, da bi, kakor so zahtevali novi angleški ekonomisti, prilagajali sistem tem ne zares produktivnim dejavnostim z odpravljanjem stroge državne regulative, na kateri so temeljili tedanje staro gospodarstvo in nanj pripeti sistemi socialne in politične kohezije.

Francoski fevdalizem je tako kar trajal in trajal in se je lahko začel hitreje spreminjati šele po tem, ko so njegove elite poslali pod giljotino. Poslali so jih pozno; danes vemo, da bi jih morali že veliko prej in z veliko manj zadržki. Ampak bolje pozno kot nikoli.

S širjenjem zgodnjih industrijskih tehnologij, ki so začele zamegljevati naravni izvor predmetov porabe, je postajalo na Zahodu že v tistem času popolnoma jasno – in resnično – nekaj čisto drugega kakor prej: da ustvarja dobrine človek sam s količino in večino svojega dela, ne glede na to, kje in kako. Bogate družbe so tiste, v katerih znajo delati. Nabor reči, ki sestavljajo blaginjo, se je zaradi novih produktivnih zmožnosti družb povsem spremenil in s tem pojmovanje, kje so v družbi osrednja mesta proizvodnje in kaj je tisto, kar je v družbi zares produktivno.

Drugačen kapitalizem

Gremo naprej. Kapitalistični razvoj je v 19. stoletju popeljal v razmah premogovništva in železarstva ter velike strojegradnje, izdelovanja parnikov, železnic in druge velike infrastrukture tega časa. Potem so se proti koncu stoletja ti trgi počasi zasitili. Tisto, kar so v tovarnah edino znali narediti, so vse težje prodali.

V naraščajoči krizi se je v začetku 20. stoletja zgodil nov preobrat. Prodor novih znanosti in nanje oprtih tehnologij množične proizvodnje je sprožil nov vsedružbeni razmah – v strukturah, ki so bile popolnoma drugačne od prejšnjih. Množična proizvodnja mora služiti široki porabi, kar pomeni, da so se morali prejšnji dobički kapitala preusmeriti k plačam. Stare panoge so usihale in rasle nove. Prišlo je do eksplozije davčno financiranih funkcij države: za posege v znanost in izobraževanje, za investicije v novim panogam potrebno infrastrukturo (v ceste in elektriko) ter za fiskalne transferje dohodka od bogatejših, katerih masivno investiranje v okolju novih tehnologij ni bilo več potrebno, k tistim z večjo »nagnjenostjo k porabi«. Sprememba je bila ekstremna. Po drugi svetovni vojni so obdavčitve v najuspešnejših družbah svetovnega jedra dosegle polovico njihovih BDP-jev. Če bi kdo predlagal kaj takega samo dvajset let prej, bi ga imeli vsi za norega.

Pojmovanje, kaj je produktivno in s čim postane produktivno, s kakšno porazdelitvijo funkcij in dohodkov med ljudstvom, kapitalom in državo, se je obrnilo na glavo. Popolnoma se je spremenil nabor reči, ki sestavljajo blaginjo in zato že samo pojmovanje blaginje. Revščina in neenakost nista bili več, kakor prej, zgolj postranska škoda sistema, če ne kar pogoj njegove dinamičnosti, s prebojem novih tehnologij sta postali omejitev, ki jo je moral sistem preseči. Kar je bilo popolnoma jasno in

edino logično prej, zdaj ni bilo več, popolnoma jasno in edino logično – ker je bilo edino resnično – je postalo nekaj čisto drugega.

In tudi do te spremembe ni prišlo gladko. Sorazmerno gladko je stekla v »mladih« ZDA, v Evropi pa se je samoohranitveni boj starih elit razpletal še desetletja po še bolj krvavem scenariju od tistega, v katerem je potekal nekdanji preboj v zgodnji kapitalizem v Franciji (in še marsikje).

Materialno in postmaterialno

Gremo naprej. Kapitalizem 20. stoletja je spremenil njegove vodilne družbe v družbe večinskega »srednjega sloja«, katerega materialna blaginja je segla na koncu že do ravni nasičenosti. Ne prezrimo te izjemne socialne uspešnosti zrelega kapitalizma – in problema, ki nastopi z nasičenostjo družb s to vrsto blaginje. V sistemu 20. stoletja je povečevanje dohodkov prebivalstva povečevalo njegove nakupe industrijskega blaga (in na njih pripetih storitev transporta, trgovine idr.), sistem je bil v ravnovesju z veliko dinamiko. Proti koncu stoletja se je začela ta veriga trgati, kapitalizem je zdrsel v krizo in v sedanji groteskni neoliberalizem, ki ohranja dobičke starih elit samo z zažiranjem v vse tisto pozitivno, kar je sistem prej že ustvaril.

V sodobnih vodilnih družbah je postalo materialno obilje že neizmerno, motivacije preseganja materialnega pomanjkanja so izgubile moč poganjanja kakršne koli normalne družbene dinamike. Neoliberalizem jih še naprej vsiljuje, a zelo očitno vse težje. Družbe svetovnega jedra gnijejo in propadajo. Imajo vse potrebne zmogljivosti – tehnološke, kadrovske, motivacijske – za začetek nadomeščanja svoje razpadajoče stare paradigme z nematerialno, »postmaterialno«, a se ne zgodi nič.

Kapitalizem, tako več v produkciji materialnih reči, je vse druge vsebine blaginje zavrgel, tudi tiste, ki so jih ljudje nekoč že imeli, a zavrgli ob ponudbi preseganja tedanjih prvinskih, eksistenčnih materialnih omejitev. Na vrhuncu kapitalističnega razvoja je postala ponudba te vrste blaginje že v celoti izpolnjena in od takrat naprej brezpredmetna. Dokler se ne začne nadomeščati s ponudbo postmaterialnega, to se pravi s premeščanjem »proizvodnje« in zaposlenosti ljudi v dejavnosti, ki ustvarjajo postmaterialno blaginjo, bodo družbe samo še naprej gnile in propadale.

Po mnenju večine ljudi v današnjih vodilnih družbah prispevajo kakovost naravnega okolja, dostopnost izobraževanja in zdravstva in drugi režimi ekonomske in socialne varnosti k njihovi blaginji veliko več kakor, denimo, vedno bolj pametni telefoni in avtomobili – sistem pa jim še naprej ponuja samo to pločevino in plastiko in nič drugega. Tisto, kar pelje na zdaj že dostopne veliko višje ravni blaginje, je blokirano. Zato, ker ga ne morejo dajati sistemi zasebnega in tržnega.

Visokotehnološki svet

Postmaterialno nikakor ni istovetno s sodobnim visokotehnološkim razvojem, ki je še povsem starosvetni. Jemljemo za samoumevno, da je naša življenja korenito spremenil, pa jih sploh ni, vsaj ne na bolje. Edina nova je le naša nenehna slutnja prihajanja nečesa velikega novega. Današnje stanje je do potankosti primerljivo s tistim pred sto leti v Evropi, v katerem so velika pričakovanja ob tedanjem tehnološkem napredku počasi prehajala v razočaranje in potem v fašizem.

Postmaterialno »proizvodnjo« in blaginjo bodo morale dajati za začetek že dejavnosti družbenega osmišljanja sodobnih visokih tehnologij. Družbeni napredek je družbena reč, ne tehnološka. Za že starejšo tehnologijo, cepljenje proti nalezljivim boleznim, pač vemo, da deluje, kakor mora, samo v rokah osrednjih nacionalnih, če ne kar svetovnih »političnih« institucij. Danes je takih tehnologij že ogromno, tehnologij upravljanja velikih podatkovnih sistemov in interneta, biotehnologij in drugih, ki pa ostajajo podrejene profitnim motivom njihovih zasebnih proizvajalcev ali pa jih uporabljajo le korporacijski in državni aparati manipulacije in represije. V sferah sodobnih visokih tehnologij zasebna pobuda v povprečju le deformira in uničuje. Tehnologije so tu, družbe pa gnijejo in propadajo.

Načini proizvodjanja in porabljanja materialnih dobrin so v zadnjih stoletjih krepili modalitete individualnosti in tržnosti. Postmaterialne plasti družbenih sistemov pa so lahko po svoji naravi le plasti kolektivnosti, vzajemnosti in solidarnosti – tistega, kar nosimo v svojih genih vsaj toliko, kolikor nosimo v njih svojo individualnost. Da ima visokoproduktivni kapitalizem potencial, da se razvije v tej smeri, so zaslutili že pred dvesto leti. Nekoč le potencial je postal danes že pogoj za golo fizično preživetje družb. Družbeni razvoj in napredek, ki sta ga v dosedanjem kapitalizmu poganjala zasebna pobuda in trg, bo odslej določala sposobnost družb za neposredno, netržno družbeno kohezijo in kolektivno akcijo: sposobnost družb, da si sestavijo delujoče modalitete tega novega.

Napredno in nazadnjaško

Odgovori na vprašanje, kaj vse so človeku dostopne dobrine, kaj vse je blaginja, katere dejavnosti so tiste, ki jih zato najbolj potrebujemo, in kaj je zato najbolj produktivno, so v današnjem razvitem svetu – v današnji resničnosti – spet popolnoma drugačni od nekdanjih. Scenarij prihodnosti brez tega nujnega družbenega preobražanja je še bolj krvav od tistih, po katerih so tekla številna pretekla razvojna lomljenja. In saj je taka že sedanjost.

Naj ponovimo, da s tem ne izražamo kakšnega svojega socialnega čutenja ali, bogobvaruj, socializma. Govorimo zgolj z znanjem s svojega področja, ekonomije: o razvoju in napredku družb v kapitalizmu in o tem, kaj je produktivno, kaj je bilo produktivno in razvojno propulzivno nekoč in kaj v današnjem času, ki ni več tisti pred stoletjem.

Slovenski kapitalizem še ni v opisanem stanju največje in že iztrošene zrelosti. Zasebna pobuda ima še vedno veliko moč poganjanja. Sestava porabniških preferenc je še krepko starokapitalistična. Pa je kljub temu dovolj razvidno, da prispevajo tudi po mnenju večine Slovencev kakovost naravnega okolja in preprečevanje neenakosti k njihovi blaginji več kakor, denimo, vedno večji in večtonski avtomobili. Dovolj razvidno je, kako visoko cenijo dobro delujoč sistem javnega zdravstva in kako so vsaj s temi preferencami že na ravni današnje sodobnosti. Njihova elita pa jim ponuja samo tiste svoje vizije zasebne pobude z njihovo pločevino in plastiko in zdravstvom za dobiček in čisto nič drugega. Ponuja jim le svojo zaostalost in primitivnost.

In za na konec: kdo ve, zakaj sem to napisal, namreč še en argumentiran poziv k racionalnosti. Koga še briga racionalnost! V neoliberalizmu gre samo še za ideološko legitimirano pogoltnost tistih z zadosti denarja, da si kupijo tudi vlade (ki jih zato vedno hitro pobere, ampak saj bo tudi naslednja »naša«, v neoliberalizmu so politiki zgolj hitro zamenljiv potrošni material); brez ozira na posledice, ki so glede tega danes že vsem jasne; do bridkega konca, našega in – vsaj takrat – tudi njihovega.

Franček Drenovec, 24.09.2022